

ЗАШТИТНО-КОНЗЕРВАТОРСКИ РАДОВИ

НА МАНАСТИРУ ГРАЦУ, ЂУРЂЕВИМ СТУБОВИМА, ГОРЊОЈ И ДОЊОЈ КАМЕНИЦИ, ДЕЧАНИМА, СТАРОЈ ПАВЛИЦИ, ПРИДВОРИЦИ, ЛИПЉАНУ И СМЕДЕРЕВСКОЈ ЦРКВИ

ГРАДАЦ

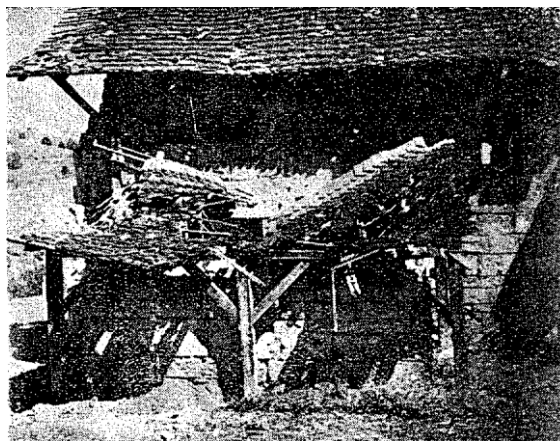
На рушевинама манастира Граца, који се налази у истоименом селу, 12 км. западно од Рашке, извођени су заштитни и конзерваторски радови у току два лета, 1947 и 1948 године.¹

Рушевине манастира биле су заштићене крововима који су подигнути на дрвеној конструкцији независној од зидова. Услед дотрајалости конструкције претила је опасност да кровови падну и поруше и део зидова манастира (сл. 1). Зато је замењено више од 4/5 старе дрвене конструкције, а кровни покривач потпуно претресен. Постављено је 8 000 нових црепова.

Манастирска црква била је затрпана наносом бујице са јужне стране за око 1,50 м. у а са осталих нешто мање. Затрпан је био делом и мермерни портал на западној страни. Прилаз са те стране је откопан, а такође су откопане и стопе портала. Том приликом су пронађени и оста-

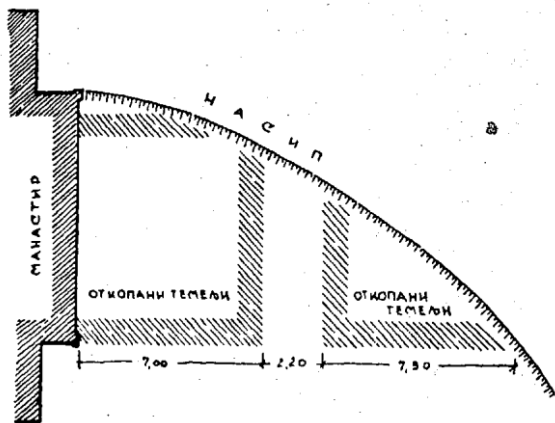
ци темељних зидова (сл. 2). Они су некада припадали спољној припрати и звонику. Сви откопани зидови су озидани ломљеним каменом и облутком.

Да бујица не би више засипала цркву прокопан је један канал са јужне стране, којим је вода ухваћена и одведена у оближњи поток. При прокопавању канала наишло се на један зид солидно озидан ломљеним каменом, облутком и опеком. Био је дебео око 1,80—2,00 м. Налазио се у непосредној близини данашње чесме. Овај зид је остатак од некадашњег који је опасивао манастир.

Сл. 1. — Бочни заштитни кров пре 1947 године

¹ Детаљнији опис радова на манастиру Грацу публикован је у часопису Музеји бр. 1 и 2: Слободан Ненадовић: Заштитни радови на манастиру Грацу, стр. 112—114 и Конзервација манастира Граца, стр. 83—90. Неки нови подаци прикупљени приликом ових радова публиковани су и у монографији „Градац“, од Ђурђа Бошковића и Слободана Ненадовића (табла XIII сл. 2, 3 и 4, табла XVIII сл. 4, табла XXXII сл. 2 и 3),

Сл. 2. — Скица откопаних темеља

Из манастира Граца скинуто је неколико фрагмената фресака, конзервирано у радионици Завода и предато Народном музеју у Београду.

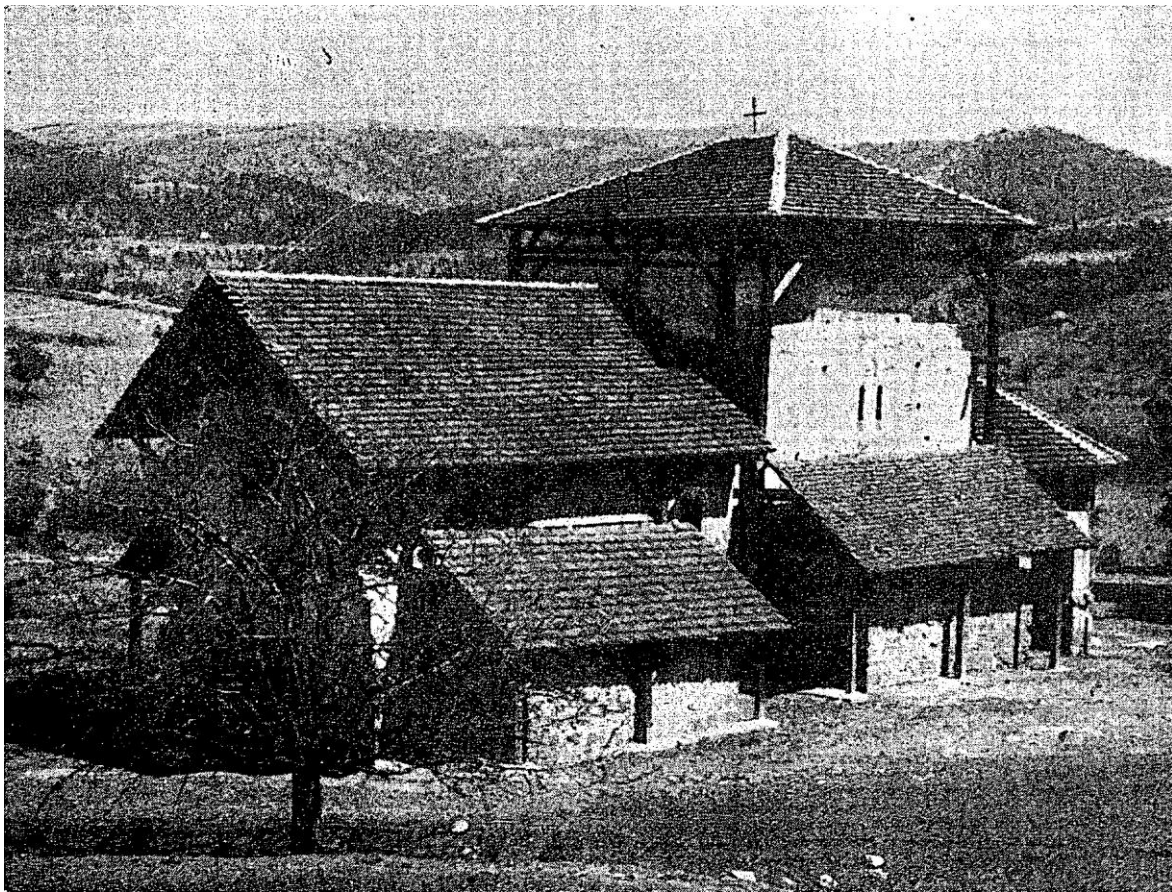
Сви ови радови су изведени током лета 1947 године.

Током лета 1948 године извршена је конзервација горњих делова зидова, који су били растресени, испрани атмосферским талозима и обрасли растињем. Ово је изведено заливањем пукотина бетоном.

За време ових радова извршено је и мање откопавање једног пиластра у циљу утврђивања како је он озидан и констатовано је да је он призидан касније уз апсиду.¹

Изведене радове на манастиру Грацу не треба сматрати завршеним и довољним (сл. 3). То су само прве заштитне мере. Градац треба

¹ Упутства за ове радове дао је професор арх. Ђурђе Бошковић, а радовима је непосредно руководио арх. Слободан Ненадовић.

Сл. 3. — Данашњи изглед Граца

потпуно откопати и рестаурисати у обиму у коме је то урађено на Сопоћанима, јер то захтева на првом месту његово сликарско богатство, које треба солидно заштитити.

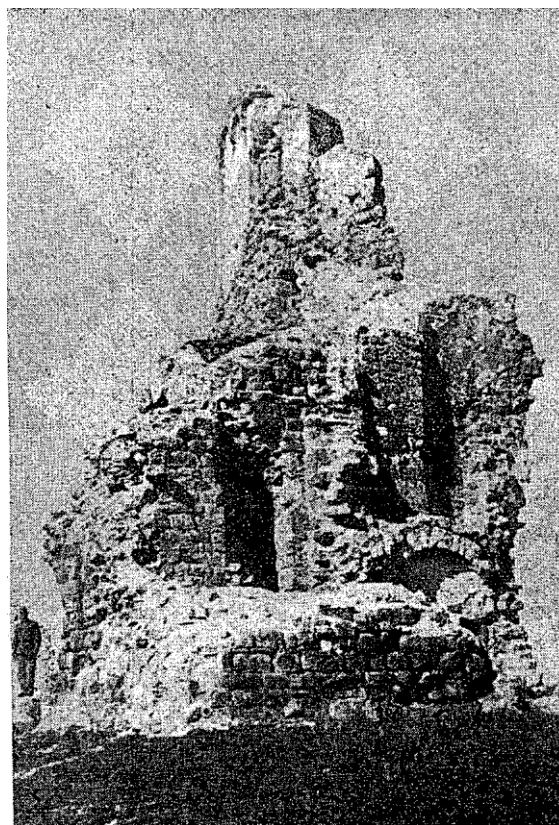
Арх. С. М. Н.

ЂУРЂЕВИ СТУБОВИ

Средином месеца јула 1947 започети су конзерваторски радови на Ђурђевим Стубовима код Новог Пазара.¹

Ђурђеви Стубови су много пута рушени. До наших дана од њих је остала само руина, чији су поједини делови били склони паду (сл. 4). Најпре су остаци цркве, који су били затрпани у доњим деловима шутом и каменом, откопани и очишћени. Камен је наслаган по темељима некадањег манастирског зида и тако је створена привремена ограда. Ситнијим зидарским радовима подухваћени су делови који су висили, и тако спречено њихово рушење. Пукотине и рупе пломбирани су бетоном или заливане цементним малтером. Изливена је и једна армирано-бетонска затега изнад северног лука, у циљу растерећења притиска на лук

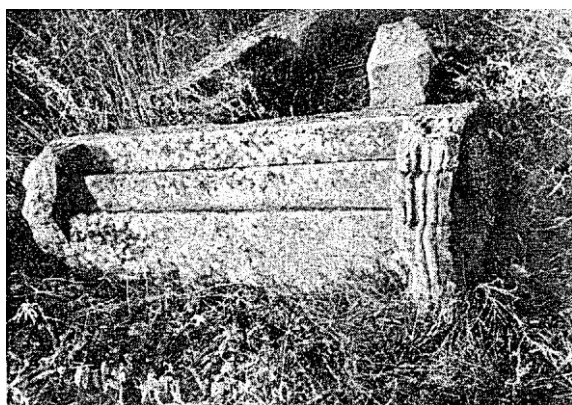
¹ Упутство и програм дао арх. Ђ. Бошковић, а радове извео арх. В. Дамњановић.

Сл. 4. — Данашњи изглед рушевина Ђурђевих Стубова

од преосталог дела тамбура кубета. Површине преосталих сводова и зидних маса преливане су кошуљицом бетона. Мање поправке извршене су и на капели поред Ђурђевих Стубова.

Приликом рашчишћавања рушевина пронађено је више фрагмената

Сл. 5. и 6. — Откопани фрагменти са Ђурђевих Стубова

стубова, стопа, делова архиволти портала (сл. 5 и 6). Откривене су и првобитне прилазне степенице ка цркви широке 12,0 м., а такође и траса некадањих оградних манастирских зидова, као и остаци једне зграде у близини другог појаса зидова.

Очишћен је делом и под, који је био израђен од плоча белог камена и опека шестоугаоног облика, које су поређане у виду мозаика.

цркви манастира св. Тројице у селу Горњој Каменици и на рушевинама цркве у селу Доњој Каменици.²

I. — Црква манастира св. Тројице била се распукла на више места и већ раније је утезана гвозденим затегама. Пукотине су настале услед подводног терена, јер се црква налази у малој ували, у коју се воде сливају са три стране. Због тога су и пре ових радова постављени дре-

Сл. 7. — Доња Каменица

Извршено је и испитивање темеља цркве, па је утврђено да мале и плитке темеље имају само апсида и зидови нартекса са бочним кулама, док су остали делови грађевине постављени непосредно на здраву стену.¹

Арх. С. М. Н.

ГОРЊА И ДОЊА КАМЕНИЦА

Током месеца јула 1949 год. изведени су конзерваторски радови на

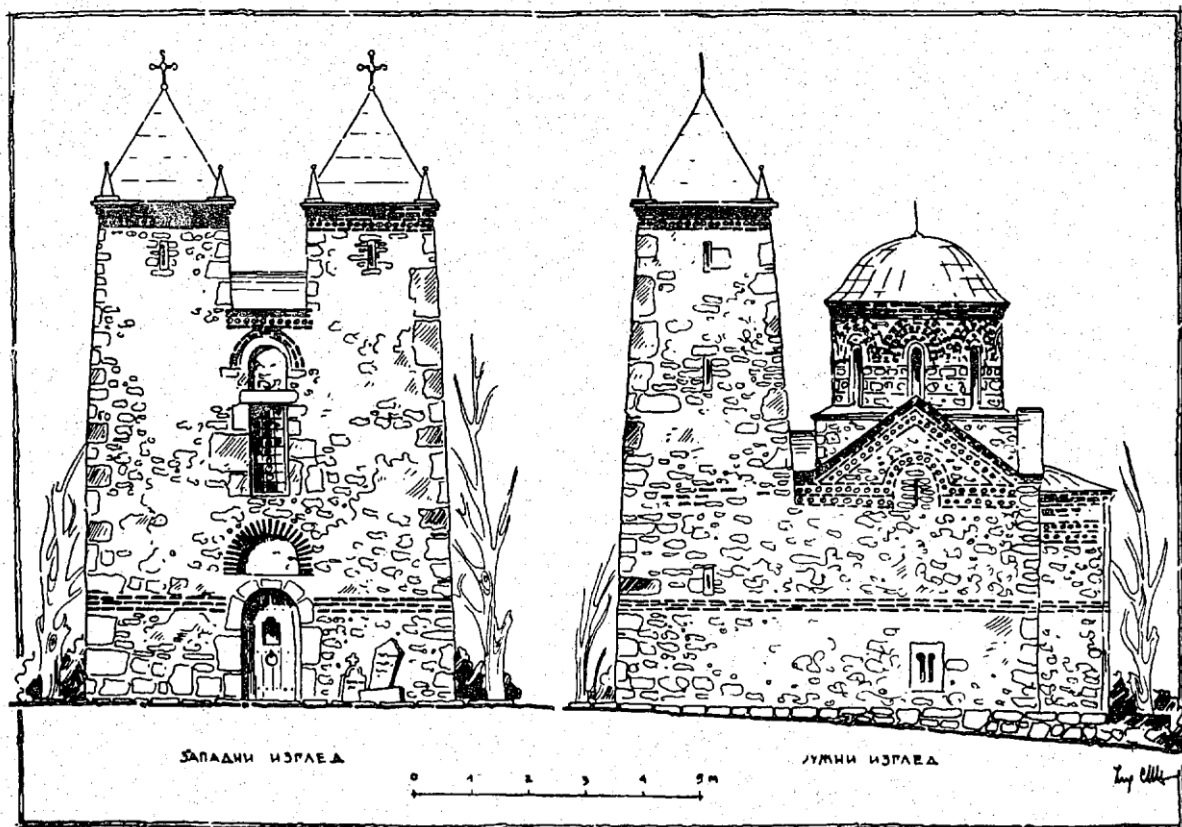
¹ Детаљан извештај о овим радовима објавио је арх. Вој. Р. Дамјановић: Конзерваторски радови на Стубовима у Расу, Музеји 1, 1948, 106—111. О стању Ђурђевих Стубова после рата писао је арх. Ђурђе Бошковић: Стање средњовековних споменика у Југозападној Србији, Космету и североисточном делу Црне Горе, Музеји 1.96—105.

нажни канали од бетона у циљу спуштања нивоа подземне воде.

Радови су били мањег обима и ограничили су се на поправку крова, заливање пукотина бетоном и нивелисање околног терена, са изградом новог система дренажних канала са северне, западне и источне стране. Око цркве је постављен камени плочник.

II. — Црква у Доњој Каменици имала је кубе све до 1925 године. Тада се срушило и повукло за со-

² Детаљан извештај о овим радовима публиковао је арх. Вој. Дамјановић: Конзерваторски радови на Горњој и Доњој Каменици, Музеји 5, 1950, 139—174.

Сл. 8. — Пројект за рестаурацију Доње Каменице

бом скоро све сводове и североисточни угао зида. На зидовима су остале изванредне фреске потпуно незаштићене и изложене атмосферским непогодама (сл. 7).

Завод је извео само најхитније радове поправивши кров на западној кули, заштитивши бетоном и ћерамидом горње површине зидова и изидавши делом порушени угао цркве, да не би стока улазила унутра. Пукотине су пломбирани бетоном. Рушевине су остале и даље отворене и у унутрашњости цркве падали су атмосферски талози све до 1954 год., када је Савет за просвету Н.О. Књажевца по предлогу Завода подигао један мали кров изнад дела где је било кубе.

Увиђајући недовољност предузетих заштитних мера, нарочито с обзиром на богатство добро очуваних фресака, у Заводу је израђен пројекат

за темељну рестаурацију ове цркве (сл. 8), а на основу података који се налазе на самој грађевини, на фрескама и у фотодокументацији ранијих изгледа. Пројекат је израдио арх. Слободан Ненадовић.

Арх. С. М. Н.

ПОПРАВКЕ У ДЕЧАНИМА

У припрати цркве манастира Дечана било се појавило више пукотина на зидовима и луцима. Зато је Завод упутио арх. Драгомира Тадића, свога спољног сарадника, 1952 год. да изврши пломбирање пукотина бетоном. Овај рад је био ограничен на најопаснија места, док су многе пукотине остале још непломбирани због недостатка инјектора.

Исте године очишћена је улазна кула манастира од малтера и потом

футована. Ово је извео Завод АКМО са својим архитектом Вером Томашевић, по упутству и уз сарадњу Завода НРС.

Уз стручну помоћ Завода Савет за просвету АКМО предузео је оправку конака кнеза Милоша у Дечанима 1951 и 1952 год. Поправљени су подови, таванице, а зидови малтерисани и окречени. Највећа штета овом конаку направљена је приликом једне раније оправке, када су поскидана сва стара врата, која су имала испуну израђену у дуборезу, а на конак су била постављена обична као за шупе. Стара врата су сада поправљена и поново враћена.

Савет за просвету АКМО је уз стручну помоћ Завода поправио и дрвени пешачки мост преко реке Бистрице, који је у склопу манастира. Мост је био сасвим дотрајао, те га посетиоци нису могли користити, као ни минералну киселу воду која се налази одмах иза манастира преко Бистрице.¹

Инж. С. М. Н.

ЧИШЋЕЊЕ ФРЕСАКА У ДЕЧАНИМА

У мају 1952 године извршено је осигурање и чишћење угрожених фресака у припрати дечанске цркве. Цела композиција „Крштење Христово“, која се налази у последњој зони изнад јужног портала, била је потпуно потклобучена, а пошто је један део, са горње стране, целом дужином био отпао, фреска се одвојила од зида и била склона паду. Композиција је била враћена на зид и поново фиксирана.

Такође су замалтерисане пукотине и прилепљене фреске у југо-

источном своду припрате, као и дугачке пукотине дуж исликаних зидова који деле средишне од бочних сводова.

Монуменално попрсје Христово, на источном зиду припрате, и композиције које се налазе изнад тог попрсја, биле су веома много испрљане птичијим изметом који се ту деценијама сакупљао, пошто су ласте биле направиле гнезда у ребрима сводова. Сва та прљавштина је отклоњена ножићима, четкама и прокуваном водом. Једино су понегде на фрескама остале светлије пеге, јер је прљавштина била изгризла боју.²

С. М.

СТАРА ПАВЛИЦА

Месеца септембра и октобра 1949 год. изведени су заштитни радови на рушевини цркве Старе Павлице код Брвеника на Ибру.³

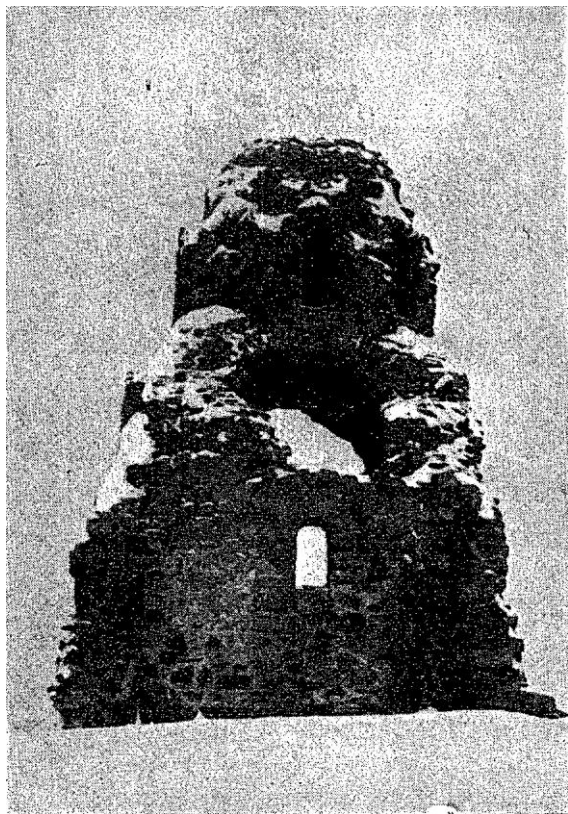
Приликом просецања ибарске пруге направљен је усек испод саме северне стране рушеvine. Тада је подигнут и један армирано-бетонски рам којим су подупрти северни ступци рушеvine. Током времена веза између рама и стубаца је прекинута, те је претила опасност да се цела рушевина преврне у усек. Зато је избетониран тај део те сада поново лежи на раму. Осим овога, пломбиране су све шупљине и подухваћени поједини делови који су висили. Подзидан је и југозападни стубац; он је био до половине дебљине разрушен.

Са западне стране рушеvine откопани су темељи некадање припрате (сл. 9 и 10). Северни зид припрате

¹ Зборник заштите споменика културе. Арх. С. М. Ненадовић и Д. Ст. Павловић: Преглед рада Завода НРС (1950—1953), књ. IV—V, 55, 341—378.

² Рад на фрескама обавили су сликари Милан Лађевић, Милош Јовановић и Светислав Мандић.

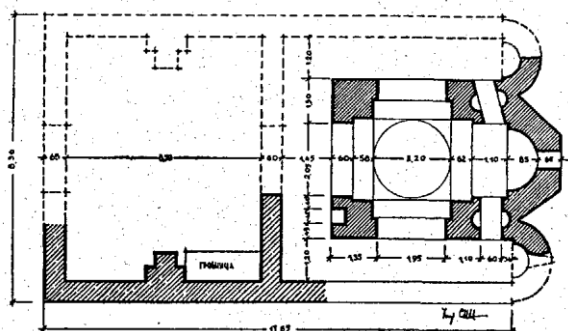
³ Детаљнији извештај о овим радовима публиковао је у часопису Музеји 6, 1951: арх. С. М. Ненадовић: Конзервација Старе Павлице, 150—154.

Сл. 9. — Изглед Старе Павлице данас

уништен је приликом копањаусека. Откопани темељи озидани су лом-љеним каменом и у врло рђавом су стању. По структури су врло слични зидовима цркве осим оном између нартекса и наоса, који је зидан опеком.

У припрати је откопана и једна гробница. У њој није ништа пронађено.

Сл. 10. — Основа Старе Павлице са откопаном припратом

ЦРКВА У СЕЛУ ПРИДВОРИЦИ

Средњевековна црква у селу Придворици је по предању подигнута истовремено када и Богородичина црква у Студеници. Налази се на пола пута између Ивањице и Студенице. У прошлом столећу црква је била још откривена и сводови су јој били добрим делом порушени. Оправљена је 1852 год. Том приликом су рестаурисани сводови, постављени кровови са покривачем и омалтерисана је и споља и изнутра.

Ова кровна конструкција, још из прошлог столећа, била је дотрајала и над припратом се већ поломила и пала на калоту. Завод је организовао поправку ове цркве 1954 год. преко Просветног отсека Среза ивањичког и новчано је помогао. Кровна конструкција је добрим делом измењена, а кровни покривач је остао стари; он је претресен и додато је нешто мало новог. Тамо где је услед прокишњавања био опао малтер, поново је малтерисано.

Радови су били јако отежани, јер је Придворица удаљена од добрих комуникација, па је материјал довлачен из Ивањице.

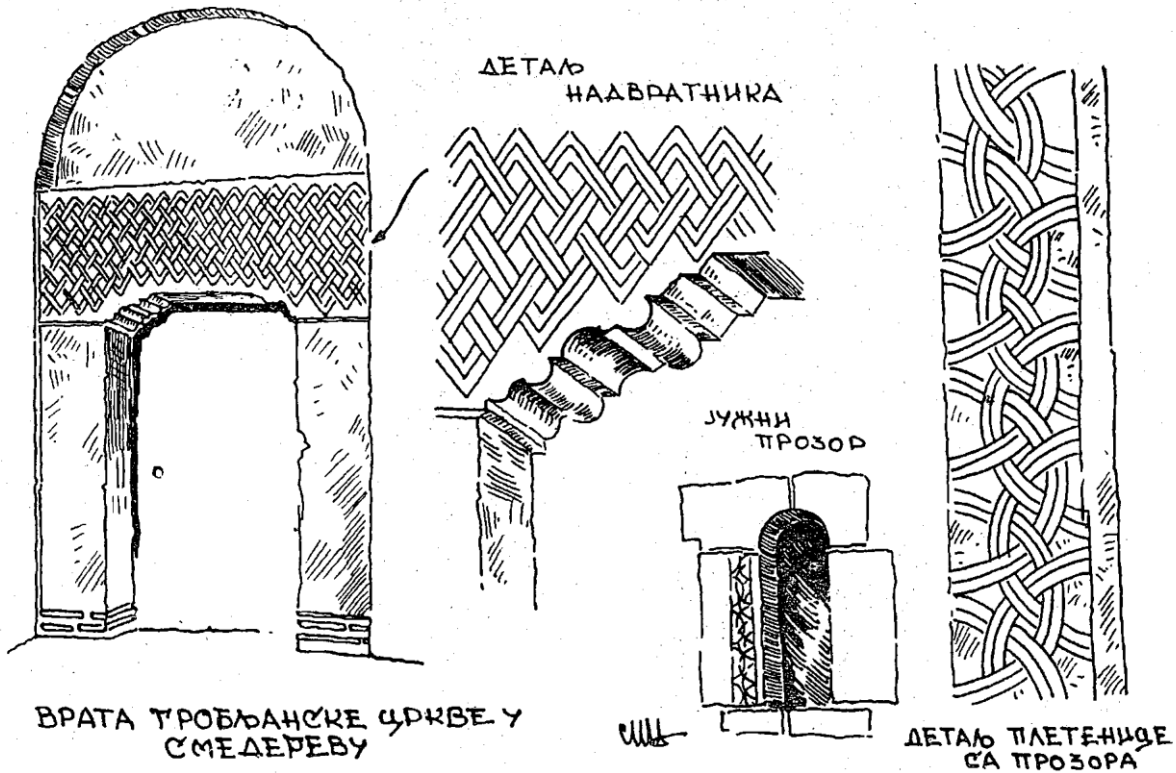
Арх. С. М. Н.

ЦРКВА У ЛИПЉАНУ

Уз стручну помоћ Завода Савет за просвету и културу АКМО извршио је малу поправку старе цркве у Липљану 1952 год. Претресен је кровни покривач, који је од камених плоча и делимично је извршено малтерисање унутрашњости.

Веће радове на овој цркви отпочео је Завод АКМО у 1955 год. Они су још у току.

Арх. С. М. Н.

Сл. 11. — Врата и детаљи Смедеревске гробљанске цркве

ПОПРАВКА СМЕДЕРЕВСКЕ ГРОБЉАНСКЕ ЦРКВЕ

За време радова на Смедеревском Граду 1949 године, Завод је очистио од малтера на старој смедеревској гробљанској цркви преплете на надвратнику улаза на западној страни и на допрозорнику јужног прозора (сл. 11). Као и на северном прозору,

тако и на овоме, преплет није израђен са обе стране прозора — У току 1952 и 53 год. извршена је на цркви и мања поправка на крововима и на венцу који се испод стрехе почео да руши. Поправку је извршио ГНО Смедерева уз стручну помоћ Завода.

Арх. С. М. Н.

R É S U M É

commun aux articles: Travaux de conservation des Djurdjevi Stubovi, près de Novi Pazar; Travaux de conservation et de protection du monastère de Gradac; Travaux de conservation à Gornja et Donja Kamenica; Réparations à Dečani; Réparation de l'église de Lipljan; Réparation de l'église du village de Pridvorica; Réparation de l'église de Smederevo.

De 1947 à 1954, l'Institut pour la protection et l'étude des monuments historiques de la R. P. de Serbie a entrepris un certain nombre d'opérations en vue de protéger des monuments historiques médiévaux. Ces interventions ont consisté à déblayer des ruines, à effectuer les travaux de conservation des murs, à réparer les toitures, à exécuter

des travaux de drainage, à faire certaines fouilles et des recherches. Ont fait l'objet d'opérations de ce genre: les Djurdjevi Stubovi, près de Novi Pazar, le monastère de Gradac, Stara Pavlica, les églises des villages de Gornja Kamenica et Donja Kamenica, le monastère de Dečani et les églises de Lipljan, de Pridvorica et de Smederevo.